

Coreferaat van dr. Bas Levering bij de Els Borst Lezing

Wat betekent het voor het kind?

Veel van wat Annelien Bredenoord aan belangwekkends naar voren heeft gebracht moet ik onbesproken laten. Als pedagoog wil ik het vooral hebben over de ethische vragen die de door de ontwikkeling van de voortplantingstechnologie mogelijk gemaakte gezinsvormen worden opgeroepen. Daaraan heb ik in het aan het mij toegemeten kwartier al een hele kluiif.

De impact van nieuwe voorplantingstechnieken op de verhouding tussen ouders en kinderen

De ontwikkelingen in voortplantingstechnieken zijn beslist spectaculair en het is heel belangrijk om erop te reflecteren, maar het is zeer de vraag of het in de afgelopen halve eeuw niet juist andere ontwikkelingen zijn geweest die, als het om de veranderingen in verhouding tussen ouders en kinderen en de positie van het kind gaat, grote invloed hebben gehad. Waarschijnlijk heeft juist het operationeel worden van een techniek waarmee voortplanting effectief kon worden voorkomen de grootste revolutie in het gezin betekend. De gezinnen werden eind jaren zestig snel kleiner, de standaardomvang werd tot twee kinderen beperkt, terwijl in de periode daarvoor gezinnen met tien kinderen geen uitzondering waren. Die reductie bracht veel meer ruimte voor aandacht voor de wensen van individuele kinderen. De komst van de anticonceptiepil en de snel groeiende welvaart resulteerde in die jaren zestig ook in een andere verhouding tussen de huwelijkspartners. Met de nieuwe echtscheidingswet van 1972 nam het aantal scheidingen explosief toe. We dachten in die jaren zelfs dat met het statistisch normaal worden van de scheidingen, ze voor de kinderen ook emotioneel normaal zouden worden. Dat was een kapitale vergissing. De groeiende welvaart leidde ook tot andere verhoudingen tussen ouders en kinderen in die zin dat kinderen zich niet alles meer lieten gezeggen. Het economisch zelfstandig worden van de jeugd wordt nog altijd onderschat als factor die de autoritaire verhoudingen omzetten in veel gelijkwaardiger relaties. Om nog een recente technische ontwikkeling te noemen, de pretecho na 13 weken zwangerschap heeft het mogelijk gemaakt om ruim voor de geboorte het geslacht van het kind vast te stellen. Dat betekent dat er tegenwoordig alle tijd is om de kamer van de baby als jongens- of meisjeskamer in te richten. De speelgoedfolders worden inmiddels weer zo nadrukkelijk in roze en blauwe pagina's gedrukt dat het er op lijkt of er nooit pogingen zijn gedaan om genderneutraal op te voeden. En als laatste ontwikkeling wil ik de veranderde rol van de grootouders noemen. Doordat in Nederland de kinderopvang, in tegenstelling tot in meer fatsoenlijke landen die de vrouw op de arbeidsmarkt nodig hadden, nooit een basisvoorziening is geworden, hebben grootouders substantiële opvoeding- en verzorgingstaken op zich moeten nemen. Over aanspraken op het juridisch ouderschap komen we nog te spreken. Ik wil nu vast kwijt dat ik het ondanks de uitstekende kaarten die grootouders wat dat betreft hebben – een uitzonderlijke diepe emotionele band én genetische verwantschap – onverstandig zou vinden om aan hen het juridisch ouderschap te verlenen. Niet alleen omdat zes juridische

ouders hoe dan ook te veel is, maar ook omdat het in de dagelijkse verhoudingen een verkeerde verdeling van de pedagogische verantwoordelijkheden suggereert.

Het argument dat alternatieve gezinsvormen onnatuurlijk zouden zijn wijzen we met Bredenoord als ondeugdelijk van de hand, maar dat, zoals zij in één adem beweert, het belang van het kind niet in het geding zou zijn als kinderen bij twee vaders, twee moeders of bij een alleenstaande vrouw opgroeien wil ik nog wel aan een extra inspectie onderwerpen. Het belang van het kind is in Nederland historisch gezien pas een relevante categorie geworden met de invoering van de kinderbescherming in 1905. Daarvoor had de overheid geen directe bemoeienis met de kwaliteit van de opvoeding en sindsdien ook alleen maar in negatieve zin, in de zin van beperking van schade. Ouders zijn verantwoordelijk en de overheid treedt niet in de koers die zij voor het kind bepalen, tenzij het belang van het kind in het geding is. Ouders zijn oorspronkelijk verantwoordelijk, het ouderschap is niet zoals veel mensen denken door de overheid aan de ouders gedelegeerd. Daarom is er ook een wettelijke maatregel nodig om – in het geval van mishandeling of verwaarlozing bijvoorbeeld – het ouderlijk gezag te kunnen beëindigen.

Juridisch en pedagogisch gezag

Omdat het idee van het belang van het kind in de Nederlandse wetgeving op het schadebeginsel is gebaseerd, is het niet zo gemakkelijk om inhoudelijke argumenten te vinden op grond waarvan nieuwe kandidaten van het juridische ouderschap zouden moeten worden uitgesloten. Een doorslaggevende aanbeveling kunnen de vergelijkingen die het onderzoek naar de kwaliteit van de ouder-kind relatie in door moderne voortplantingstechnieken mogelijk gemaakte moderne varianten van het ouderschap dus evenmin opleveren. Dergelijk onderzoek levert daarvoor veel te oppervlakkige informatie. Het is te vergelijken met het onderzoek naar één-kind gezinnen. Begin jaren tachtig konden ouders die het bewust bij één kind lieten nog op veel morele verontwaardiging rekenen. Het onderzoek leverde echter op dat enige kinderen niet zoveel verschilden van kinderen die tussen broers en zusjes opgroeiden. Misschien waren ze iets assertiever maar daar kun je in verband met het belang van het kind in termen van schade natuurlijk helemaal niets mee. Dat is één van de redenen waarom we heel weinig hebben aan de uitkomsten uit een langlopend onderzoek als dat van Nanette Gartrell, waarin wordt aangetoond dat kinderen van lesbische paren het beter doen dan kinderen met een vader en een moeder.

Waar we wel iets aan hebben is aan een vergelijking tussen juridisch en pedagogisch gezag. In de pleidooien om aan meer dan twee ouders het juridische gezag te verlenen komt tot vervelens toe het voorbeeld terug van wat er gebeurt als het kind in het ziekenhuis belandt. De tweede moeder zou dan bijvoorbeeld nergens een stem in hebben. In de manier waarop er over juridisch gezag gesproken wordt ligt het volle gewicht over wat de ouder over het kind te zeggen heeft. In het pedagogisch gezag ligt het volle gewicht op de manier waarop de ouder ruimte geeft aan de stem van het kind. Zonder instemming van het kind bestaat pedagogisch gezag helemaal niet. In het pedagogisch gezag staat het belang van het kind voorop.

Kinderen hebben behoefte aan veiligheid en aan uitdaging. Er is een interessante ontwikkelingspsychologische paradox die zegt dat veiligheid niet tot nestblijven, maar juist tot exploratie leidt, maar dan moet daar natuurlijk wel de ruimte voor geboden worden. Ooit werden die verschillende functies aan de moeder- en de vaderrol gekoppeld; de moeder zorgde voor veiligheid en de vader voor de blik op de wereld. Die tijd is voorbij en terecht wordt aangenomen dat lesbische paren en homostellen dat even goed kunnen. Het feit dat

je die verschillende functies als ouder alleen niet zo gemakkelijk vervult vormt onvoldoende grond het één-ouderschap van het gebruik van nieuwe voortplantingstechnieken te kunnen uitsluiten.

Een belangrijke reden die tegen het juridisch mogelijk maken van het meerouderschap wordt ingebracht betreft niet zozeer de kwaliteit van de opvoeding, maar de problemen die ontstaan als het ooit tot een scheiding komt. Op dit moment strandt veertig procent van de huwelijken en er is geen enkele reden om aan te nemen dat dat percentage in het geval van meeroudergezinnen kleiner zal zijn. Zeker is zelfs dat de scheiding in het geval van vier betrokken ouders complexer zal zijn dan in het geval van twee. Het is een dure plicht om vooraf een voorstelling te maken van hoe nieuwe wetten in de praktijk zullen uitwerken. In aansluiting op het in 1998 ingevoerde voortgezette ouderschap – je blijft sindsdien na scheiding beiden verantwoordelijk voor de kinderen – is in 2009 het bij scheidingen op te stellen ouderschapsplan ingevoerd. Dat ouderschapsplan heeft er niet toe geleid dat scheidingen beter verlopen. Het aantal zogenoemde vechtscheidingen is zelfs toegenomen. Het is ondenkbaar dat het voortgezette ouderschap principieel zal worden heroverwogen, maar de uitbreiding van het aantal juridische ouders is wat mij betreft nog geen gepasseerd station.

De obsessie met genetisch verwant ouderschap

Bredenoord ziet als het als het om de komst van de designerbaby gaat niet zo'n vaart lopen. Ik heb juist de indruk dat het allemaal nog veel sneller kan gaan dan verwacht. Er zijn mensen die zeggen dat we een dorp nodig hebben om een kind te kunnen opvoeden, wellicht is het straks technisch mogelijk om met een heel dorp een kind te maken. Ik ben er echt van overtuigd dat we als nationale overheid achter de feiten zullen blijven aanlopen. Internationaal zijn de verschillen heel groot en de voortplantingstoeristenindustrie is een echte bedrijfstak geworden. Op nationale schaal vind ik de proef van het UMCG met gedetailleerde gepersonaliseerde preconceptiezorg wel een mooi voorbeeld om te laten zien dat je als overheid weinig te vertellen hebt. In 2014 zag minister Schippers nog niets in zo'n algemene test op de erfelijke aanleg voor een vijftigtal ernstige ziektes met een kans van één op 600. Toen er voorjaar 2016 nog volop gediscussieerd werd of de Groningse proef wel kon, gingen het AMC en het VUmc er hals over kop toe over om de test commercieel, aan inmiddels overbezorgd gemaakte ouders, aan te bieden. Ik ben het erg eens met overwegingen als die van "de vader" van de eerste Nederlandse IVF-baby, de Rotterdamse gynaecoloog Bert Alberda. Bij de overwegingen om in een standaardpakket een screening op erfelijke borstkanker op te nemen, moet je de behandelbaarheid mee in beschouwing nemen, is zijn opvatting.

Het was trouwens mooi om het verhaal van het onderzoek naar de mogelijkheden van IVF nog eens uit zijn mond te horen. Een gedegen analyse van de discussie die hij ruim 35 jaar geleden twee jaar lang met de medisch-ethische commissie voerde kan ons wellicht iets leren over de aard van koudwatervrees-argumenten van zo'n commissie. Ook verhelderend waren zijn herinneringen aan zijn onmin met de feministische beweging. Die was destijds ronduit tegen vruchtbaarheidsonderzoek met het argument dat er wel belangrijker dingen in het leven waren dan het krijgen van een kind, maar als lesbische vrouwen een kind wilden, moest het zeker kunnen.

Zoals gezegd, voor het kind en zijn positie zijn de nieuwe voortplantingstechnieken als CRISPR/Cas9 en IVG echt een stuk minder revolutionair dan een aantal andere veranderingen die in de afgelopen decennia de verhoudingen tussen ouder en kind op zijn

kop zetten. Dat kinderen in gezinnen terecht komen die anders zijn dan gebruikelijk vraagt natuurlijk om aandacht. Gelukkig zijn de traditionele vader- en moederrol al een tijd lang aan sterke erosie onderhevig. Zolang het gezinsverband in nieuwe vorm de voor een goede opvoeding noodzakelijke functies maar kan blijven vervullen, lijkt er weinig aan de hand. Ook is het van belang om in de toekomst onderzoek te doen naar hoe IVG-kinderen bejegend worden, al kunnen we ons nu niet voorstellen dat dat veel problemen zal opleveren. Mijn grootste wens is dat het ooit technisch mogelijk zal zijn om de menselijke soort te verlossen van haar obsessie met genetisch verwant nakomelingschap. Dat zou ons namelijk van heel veel kwesties die Annelien Bredenoord heeft aangekaart kunnen afhelpen.